

İBNÜ'L-BELHÎ

(ابن البلخي)

(ö. VI./XII. yüzyıl)

Fars bölgesinin tarih ve coğrafyasına dair *Fârsnâme* adlı eserleriyle tanınan müellif.

Tam adı bilinmeyen, ancak aslen Belhî olduğu anlaşılan İbnü'l-Belhî'nin dedesi, Büyük Selçuklu Hükümdarı Berkıyaruk devrinde (1092-1104) Fars Valisi Atabeg Humârtegin'in müstevfisi idi. İbnü'l-Belhî de tahsilini Fars'ta tamamlamış, Dîvân-ı İstîfâ'da dedesinin yanında çalışmış ve bu sırada Fars'ın coğrafi ve siyasî durumu hakkında bilgi edinmiştir. Onun bu bilgisinden haberdar olan Berkıyaruk'un kardeşi Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle *Fârsnâme*'yi yazan İbnü'l-Belhî, Taberî ve Hamza el-İsfahânî'nin tarihleriyle diğer Arapça ve Farsça kaynaklardan istifade etmiştir. Sağlam kaynaklara dayanılarak yazılmış olması kitabın bu alandaki önemli eserler arasında yer almasını sağlamıştır.

Fârsnâme'nin hangi tarihte tamamlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber Muhammed Tapar'ın tahta geçtiği 498 (1105) ile eserde çok sık zikredilen Fars Valisi Atabeg Çavlı'nın öldüğü 510 (1116) yılları arasında telif edildiği söylenebilir. Eserin İslâm öncesi İran tarihiyle müslüman Araplar'ın Fars'ı fethine kadar olan üçte ikilik bölümü Hamza el-İsfahânî'nin eserine dayanmaktadır. Geri kalan bölümde ise bölgenin özellikleri ve topografyası hakkında coğrafi bilgilerin yanı sıra İslâm'dan önce İran'da hüküm süren Pişdâdî, Keyânî, Eşkânî ve Sâsânî hânedanları ile Hz. Ali devrine (656-661) kadar gerçekleştirilen İslâm fetihleri, bölgede yaşayan kabileler, burada görev yapan kadılar ve emîrlere hakkında bilgi verilir. Daha sonra Fars'ın yüzey şekillerinin tasvir edildiği eserde bölgedeki şehirler, kaleler, nehirler, göller ve denizlerden, ayrıca aynı bölgede hüküm süren Büveyhî ve Selçuklu hükümdarlarıyla ilgili olaylardan söz edilmektedir. Eser Fars'ın malî durumu hakkında da önemli bir kaynaktır. Hamdullah el-Müstevfî *Nüzhetu'l-ku-lûb* adlı eserini yazarken *Fârsnâme*'den geniş ölçüde faydalanmıştır.

Sade bir üslûpla kaleme alınan *Fârsnâme*'yi ilk defa Guy Le Strange ve Reynold Alleyne Nicholson neşretmiş (London 1921, 1962), eser daha sonra Celâ-

leddin Tahrânî (Tahran 1313 hş.), Ali Nakî Behrûzî (Şîraz 1343 hş.) ve İbrâhim Vahîd Dâmegânî (Tahran, ts.) tarafından yayımlanmıştır. Eserin Fars'ın coğrafyasıyla ilgili bölümü British Museum'daki yazma nüsha esas alınarak "Description of Province of Fars in Persia" adıyla Strange tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (*JRAS* [1912], s. 1-30, 311-339, 865-889).

İbnü'l-Belhî'nin eserinden başka *Fârsnâme* adını taşıyan iki eser daha vardır. Bunlardan biri, Kaçar hânedanından Muhammed Şah'ın saltanatı döneminde (1834-1848) Mirza Ca'fer Han Harmûcî tarafından yazılmış ve Tebriz'de basılmıştır. İkincisi de Mirza Hasan-ı Fesâ'yi Şîrâzî'nin Nâsîrüddin Şah'ın (1848-1896) emriyle yazdığı *Fârsnâme-i Nâsîrî* olup Tahran'da yayımlanmıştır (I-II, 1312-1313 hş., 1340 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme* (nşr. G. Le Strange – R. A. Nicholson), London 1962, Önsöz, s. X-XI; *Ferheng-i Fârsî*, II, 1823; IV, 1291; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1215; Storey, *Persian Literature*, I, 350-351; Rypka, *HIL*, s. 447; Neffisi, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 125-126; Hânâbâ, *Fihrist*, III, 3637-3638; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errihân*, Beyrut 1980, s. 397-398; Safâ, *Edebiyyât*, II, 926-928; Zehrâ-yi Hânlerî, *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1348 hş., s. 11-12, 366; C. E. Bosworth, "İbn al-Balkhî", *El' Suppl.* (İng.), s. 382; a.mlf., "Ebn al-Balkî", *Elr.*, VIII, 4; Kâzım Bergnîsî, "İbn Belhî", *DMBİ*, III, 135.

TAHSİN YAZICI

İBNÜ'L-BENNÂ el-BAĞDÂDÎ

(ابن البغدادي)

Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh b. el-Bennâ el-Bağdâdî (ö. 471/1079)

Hanbelî fakihî, kıraat ve hadis âlimi.

396 (1005) yılında Bağdat'ta doğdu. Birçok âlimin yetiştiği bir aileye mensuptur. Hanbelî mezhebinin gelişmesine eserleri ve mücadelesiyle büyük katkıda bulunan Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ile Kâdî Ebû Ali İbn Ebû Mûsâ el-Hâşimî, Ebû'l-Fazl Abdülvâhid b. Abdülazîz et-Temîmî, Ebû'l-Hüseyn İbn Bişrân, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hamâmî, Hilâl b. Muhammed el-Haffâr, Ebû Muhammed es-Sükkerî, Ebû'l-Feth İbn Ebû'l-Fevâris, Ebû'l-Kâsım İbn Şebbân, Ebû'l-Hasan İbn Razkûye, Ebû Ali İbn Şâzân el-Bağdâdî ve Ebû'l-Ferrec Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Müslime gibi âlimlerden ders okudu. Hocalarının çoğu Hanbelî olmakla birlikte arala-

rında diğer fıkıh mezheplerine mensup âlimler de vardı. İyi bir eğitim alan ve başta fıkıh, hadis ve kıraat olmak üzere dinî ilimlerin birçok dalında derinleşen İbnü'l-Bennâ, Câmîu'l-kasr ve Câmîu'l-Mansûr'daki ders halkalarında birçok öğrenci yetiştirdi; ayrıca vaazları ile de tanındı. Öğrencileri arasında başta oğulları Ebû Gâlib Ahmed, Ebû Abdullah Yahyâ ve Ebû Nasr Muhammed olmak üzere Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Deb-bâs, Ebû Gâlib es-Sühreverdî, Ebû Mansûr el-Kazzâz, Ebû'l-İz Muhammed b. Hüseyin el-Kalânîsî, İbn Ebû Ya'lâ, Ebû Bekir Kâdî'l-Mârîstân ve Muhammed b. Fütûh el-Humeydî gibi şahsiyetler bulunmaktadır (hocaları ve öğrencilerinin bir listesi için bk. *el-Muknî*⁴, neşredenin girişi, I, 97-117). İbnü'l-Bennâ 5 Receb 471'de (11 Ocak 1079) Bağdat'ta vefat etti. Ders verdiği Câmîu'l-kasr ve Câmîu'l-Mansûr'da ayrı ayrı kılınan iki mezaze namazından sonra Bâbü Harb Mezarlığı'na defnedildi.

Çağdaşları tarafından iyi ahlâk sahibi ve zâhid bir kimse, şair ve edip, hadis ve fıkıhta otorite, döneminde Hanbelî fıkıhının şeyhi olarak tanıtılan İbnü'l-Bennâ, Hanbelî geleneğine uygun şekilde akaid konusunda Selefi bir tavır ortaya koyarak bid'atlarla mücadele etmiş, sünnetin mü-

İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî'nin *et-Târîh* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk sayfası (Şam Dârü'l-kütübî'z-Zahiriyye, Mecmû', nr. 17)

dafaasını yapmıştır. Herhalde hocalarının arasında yer alan Şâfiî fakihlerinin etkisiyle zaman zaman Şâfiîler'le Hanbelîler'i telif eden görüşler ileri sürdüğü de olmuştur (İbn Receb, I, 33).

Eserleri. İbnü'l-Bennâ'nın 150, 200, 300, hatta 500 kadar eser yazdığı ve müellifin kendini döneminde en çok eser telif eden kimse olarak tanıttığı nakledilmekle beraber kaynaklarda çoğu risâle hacminde eliye yakın kitabının adı zikredilir; bunlardan da çok azı günümüze ulaşmıştır. **1. el-Muḫnî' fî şerhi Muḫtaşari'l-Hırakî.** Hanbelî mezhebinin temel kaynaklarından olan Hırakî'nin eseri üzerine yazılmış bir şerh olup Abdülazîz b. Süleyman el-Baîmî tarafından neşredilmiştir (I-IV, Riyad 1414/1993). **2. et-Târîḫ (Müzekkire).** İbnü'l-Bennâ'nın 461 (1068) yılında tuttuğu günlük notlardan meydana gelen yaklaşık on altı varaklık bu eseri George Makdisî İngilizce'ye tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (bk. bibl.). **3. Kitâbü Beyânî'l-uyûb elletî yecibü en yectenibehe'l-kurrâ' ve İzzâhu'l-edevât elletî büniye 'aleyhe'l-ikrâ** (nşr. Gânim Kudûrî Hamed, *MMMA*, XXXI/1 [Küveyt 1407/1987], s. 7-58). Bunların yanı sıra *er-Risâletü'l-muḫniyye fî's-sükût ve lüzûmî'l-büyût* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî, Riyad 1409/1989); *Fazlüt-tehlîl ve şevâbühü'l-cezil* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî, Riyad 1409/1989); *el-Muḫtâr fî uşûli's-sünne* (nşr. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-Abbâd el-Bedr, Medine 1413); *Şerhu'l-İzâḫ* (Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâḫ fi'n-naḥv* adlı eserinin şerhidir [Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 17]) ve *er-Red 'ale'l-mübtedi'a* (Şam'da Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'de baş tarafından eksik bir nüshası, Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de de mikrofilmi [Mektebetü'l-mahtûtât, nr. 1629] mevcuttur) İbnü'l-Bennâ'nın bugüne ulaşan eserlerindendir.

Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Âdâbü'l-âlim ve'l-müte'allim, Aḫbârü'l-evliyâ' ve'l-ubbâd bi-Mekke, Aḫbârü'l-Kâdi Ebî Ya'lâ, Şenâ'ü Aḫmed 'ale's-Şâfi'i ve şenâ'ü's-Şâfi'i 'alâ Aḫmed, Şerhu kaşîdeti İbn Ebî Dâvûd fi's-sünne, Şerefü aşhâbi'l-ḥadis, Tabakâtü'l-fukahâ: Aşhâbü'l-e'immeti'l-ḥamse, Fezâ'ilü's-Şâfi'i, Fezâ'ilü Şa'bân, el-Kâfi'l-mucedded şerhu'l-Mücerred, el-Kâmil fi'l-fıkh, Kitâbü'z-Zekât ve İḫâbü men feraḫa fihâ, Kitâbü'l-Libâs, Muḫtaşaru Ğaribi'l-ḥadis li-Ebî 'Ubeyd, el-Mefṣûl ve'l-mevsûl fi kitâ-*

billâh, Menâkıbü Aḫmed, İ'tikâdü'l-İmâm Aḫmed, Nüzhetü't-tâlib fi tecridü'l-mezâhib, et-Tecrid fi't-tecvîd, el-Vücûh ve'n-nezâir, Turuku ḥadîsi İbn 'Abbâs 'anı'n-nebiyyi "Ra'eytü Rabbî 'azze ve celle", Kitâb fi aḫbârü'l-Mesîhi'd-Deccâl.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Bennâ el-Bağdâdî, *el-Muḫnî' fî şerhi Muḫtaşari'l-Hırakî* (nşr. Abdülazîz Süleyman el-Baîmî), Riyad 1414/1993, neşredenin girişi, I, 95-145; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 243-244; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntaẓam* (Atâ), XVI, 200-201; a.mlf., *Menâkıbü'l-İmâm Aḫmed b. Ḥanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Ali M. Ömer), Kahire 1399/1979, s. 630; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, VII, 265-269; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 112; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 276-277; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1176-1177; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 380-382; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 822-823; Safedî, *el-Vâfi*, XI, 381-383; Yâfiî, *Mu'âtü'l-cenân*, III, 100; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 32-37; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 206; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 195-196; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 107; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Maḫşadü'l-erşed* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1410/1990, s. 44; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 495-496; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḫmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1403/1983, II, 165-167; *Keşfü'z-zunûn*, I, 212, 892; II, 1105, 2001; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 306, 307; G. Makdisî, "Autograph Diary of an Eleventh-Century Historian of Baghdad", *BSOAS*, XVIII/1-2 (1956), s. 9-31, 239-260; XIX/1-2 (1957), s. 13-48, 281-303, 426-443; a.mlf., "İbn al-Bannâ", *EF* (İng.), III, 730-731; M. Âsaf Fikret, "İbn Bennâ", *DMBİ*, III, 138-139.

 KEMAL YILDIZ

İBNÜ'L-BENNÂ el-MERRÂKÜŞÎ (ابن البنا المراكشي)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Osmân el-Merrâküşî
el-Ezdî el-Adedî
(ö. 721/1321)

Matematikçiliğiyle tanınan çok yönlü âlim.

9 Zilhicce 654 (28 Aralık 1256) tarihinde Merakeş'te doğdu; ailesi Gırnata (Granada) kökenlidir. Babası yapı ustası olduğundan "İbnü'l-Bennâ" künyesiyle, matematikteki şöhretinden dolayı da "Adedî" nisbesiyle anılır. Merakeş'te Ebû Abdullah Muhammed b. Mübeşşir el-Merrâküşî ile Ali el-Ahdeb'den Kur'an ilimlerini, Ebû İmrân Mûsâ b. Ebû Ali ez-Zenâfî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Abdurrahman el-Megilî ve Ebû'l-Velîd Ali b. Ebû Bekir'den fıkıh, Ebû Abdullah İbn Abdül-

melik'ten hadis ve Ebû İshak İbrâhim b. Abdüsselâm es-Sanhâcî el-Attâr'dan Arap dili ve edebiyatı okudu. İbn Kunfûz'e göre İbnü'l-Bennâ'nın sûfî eğilimleri, Merakeş'teki hocaları arasında bulunan Ebû Abdullah el-Hezmîrî ile kardeşi Ebû Zeyd Abdurrahman el-Hezmîrî'den kaynaklanmaktadır; onun aritmetik eserlerinde görülen sihirli karelerle matematiksel hükümlerin kaynağı da Ebû Zeyd el-Hezmîrî'dir. Yine Merakeş'teki hocalarından Ebû Bekir Muhammed b. İdrîs el-Fe'rî el-Kallûsî de onu özellikle rasyonel sayılar konusuna yönlendirmiştir. Daha sonra Fas'a geçerek tahsilini tamamlayan İbnü'l-Bennâ bu şehirde İbn Hacele er-Riyâzî'den matematik, tıp ve astronomi, Kadî Ebû Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şerîf'ten nahiv ve matematik (özellikle geometri), Ebû Abdullah Muhammed b. Mahlûf es-Sicilmâsî'den astronomi okudu. Kaynaklar onun ayrıca Mirrîh adlı bir hekimden tıp tahsil ettiğini yazmaktadır. İbnü'l-Bennâ'nın matematik sahasındaki fikirlerinin oluşmasında ve zahiriyyetin şekillenmesinde Fas'taki hocalarının etkisi büyük olmuştur. Öğrenimini bitirdikten sonra ders vermeye başlayan İbnü'l-Bennâ'nın en ünlü öğrencileri filozof Muhammed b. İbrâhim el-Abûlî, müctehid fakihlerden kabul edilen ve İbnü'l-İmâm diye şöhret bulan Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed et-Tilimsânî ile kardeşi Ebû Mûsâ İsâ, İbnü'l-Hâc el-Billifîkî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Süleyman el-Lecâî ve İbnü'n-Neccâr et-Tilimsânî'dir. İbnü'l-Bennâ hakkındaki birçok bilginin kaynağı olan İbn Kunfûz onun defalarca Fas'a gittiğini, Merinî sultanları ile sıkı ilişkisi bulunduğu halde resmî görev almadığını ve 5 Receb 721'de (31 Temmuz 1321) ölünceye kadar Merakeş'te öğretimle uğraştığını bildirmektedir (*Ref'u'l-ḥicâb*, neşredenin girişi, s. 44). İbnü'l-Bennâ'nın Fas halkı arasında "Sîdî Bulibennâ" lakabıyla tanınmasının ve mezarının bugün dahi ziyaret edilmesinin sebebi onun dini bütün örnek bir şahsiyet ve ayrıca bir mutasavvıf olmasıdır.

Telif ve tadrîs üslûbu öğrencileri tarafından yaygınlaştırılan İbnü'l-Bennâ'nın eserlerine ders kitabı olarak okutuldukları için çok sayıda şerh yazılmıştır. Böylece Mağrib'de bir İbnü'l-Bennâ okulu oluşmuş ve IX. (XV.) yüzyılın sonlarına, yani bu geleneğin içerisinde yetişmiş Kalesâdî'nin eserlerini üslûbunun yerleşip yaygınlaşmasına kadar canlılığını korumuştur. İbnü'l-Bennâ'nın üslûbundaki en belirgin özellik basitleştirme ve gereksiz